

ПРЕДСТАВА ВЕДУТЕ ГРАДА ЗВЕЧАНА НА ДИНАРУ ЦАРА УРОША

Степен урбанизованости једног друштва је важан показатељ његовог привредног развоја. То не изненађује ако се има у виду да појава и развој града прати сваки период светског успона од антике до данас. Појам града већ код Грка и Римљана означава битност која је већа од појединца, појединачне куће, он постаје *res publica* или *politea*, које нису састављене од људи, већ од грађана (*civis, politis*).¹ Тако се дефинише и средњовековни град. Међутим, док антички грчки градови у репертоар представа које пласирају на свој новац не укључују слике урбаног пејзажа, на римском новцу појављују се прве представе градске архитектуре и прикази самих градова.²

На средњовековном Западу, XI и XII век били су векови буђења трговине и њеног замаха, а својеврсна „трговачка револуција“, развој крупне трговине у XII и XIII веку, била је тесно повезана са успоном градова.³ Цивилизацијска судбина града да се појављује као оличење духовних и материјалних тековина сваког новог друштва, одразила се и на

---

¹ О формирању античког града као основа демократије види: D. Fustel de Coulange, *La Cité Antique*, Paris 1926; J. Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*, Madrid 1950.

² A. Burnett, *Buildings and Monuments on Roman Coins*, in: *Roman Coins and Public Life Under the Empire: E. Togo Salmon Papers II*, eds. G. M. Paul, M. Ierardi, Ann Arbor 1999, 137–164, 153–62; C. Howgego, *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, in: *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, eds. C. Howgego, V. Heuchert, Oxford 2005, 1–19, 4–5.

³ У науци је већ истакнуто да развој градова на Западу не можемо посматрати униформисано, јер постоји различита генеза њиховог развоја, у зависности од економских, политичких и социјалних фактора, при чему се истиче велика разлика нпр. између градова који настају на северу Европе и оних у Италији. E. Ennen, *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen 1972, 149–198. О развоју европских градова у позном средњем веку из литературе издвајамо: H. Pirenne, *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton University Press 1969; W. Bowsky, *A Medieval Italian Commune: Siena under the Nine, 1287–1355*, Berkeley 1981; P. Jones, *The Italian City State: From Commune to Signoria*, Oxford University Press 1997; D. Nicholas, *The Later Medieval City 1300–1500*, London–New York 1997; T. Dean, *The Towns of Italy in the Later Middle Ages*, Manchester University Press 2000.

Сл. 1 Стефан Урош (1355–1371). Динар. Звечан.

Fig. 1 Stefan Uroš (1355–1371). Dinar. Zvechan.

слику печата и новца који се тада кује на Западу, на коме се у овом периоду пласирају прве слике градова и градске архитектуре, које ће се на њему задржати до данас.

Град се прозире и кроз нумизматичку грађу српског средњовековног новца која, између осталог, осветљава српско средњовековно друштво, а појава ведуте града Звечана на динару цара Уроша (1355–1371) чини овај новац јединственим у нашем новчарству. На његовом аверсу налази се приказ фрагментарног грба – шлем са челенком који допуњује легенда IMPERATOR-VROSIVS, док реверс новца носи слику града на којој доминира снажна градска кула кружног облика над улазном капијом, са чије десне стране је представа цркве са крстом, а са леве представа још једне грађевине. Сliku града допуњује легенда **ЗВЕЧАНЫ(?) – ГРАДЪ** (сл. 1).⁴ Ова емисија динара цара Уроша кована је у малом броју примерака, од којих су данас очувана само два.⁵

Звечан се сматра једним од најстаријих градова српске средњовековне државе. Иако се први пут помиње 1091. године у *Алексијади* Ане Комнине, сматра се да је град подигнут још у VI веку. У периоду кад се Звечан први пут помиње у изворима, он је био важно утврђење

које је штитило српску границу, али је истовремено служило и као база за експанзију српске државе према југоистоку. Овај стари византијски кастел, по свему судећи, крајем XIII и у првим деценијама XIV века имао је функцију привремене владарске резиденције, да би касније постао властеоско обласно седиште.⁶

У случају српског двора између XII и XV века није било сталне престонице, као у многим државама на Западу или у Византији, већ је постојао већи број резиденција у којима су владари повремено боравили, а двор се селио са њима.⁷ У изворима XIV века појављују се термини „дворь краљевства“ или *curia domini regis*, којима се означавају дворови српских владара у којима су се одржавали земаљски сабори, примала посланства и издавале повеље.⁸ Тако се осим Раса, који се помиње као

⁴ В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 258, бр. 9.11.

⁵ *Ibidem*, 137–138.

⁶ В. Јовановић, *Средњовековни град Звечан*, Старинар НС књ. XIII–XIV, 1965, 137–150; И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, Београд 1975, 40; М. Поповић, *Замак у српским земљама позног средњег века*, ЗРВИ XLIII, 2006, 189–207, 194–195.

⁷ М. Кашанин, *Цивилна и војна архитектура у средњовековној Србији*, Уметнички преглед II, 10, 1939, 295–299; А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 71–79; С. М. Ћирковић, *Двор српских владара: од утврђења до градског насеља*, у: *Работници, војници, духовници*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 423–434, 423–430.

⁸ С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 428.

први двор српских великих жупана,⁹ у време краља Милутина као владарске резиденције наводе Пауни, Неродимља, Сврчин и Штимља,¹⁰ у којима и цар Урош борави и издаје повеље, затим владарске резиденције код Скадра, у Призрену и Скопљу.¹¹ Касније, у организацији дворског живота, двор се ослања на један од градова који се уздиже у престоницу какве су Крушевац у XIV веку, у коме се налазила главна резиденција кнеза Лазара, те Београд и Смедерево у XV веку. У почетку дворски комплекси српских владара нису били утврђени, а смештање владарских дворова унутар утврђених простора постаје пракса од друге половине XIV века, када долази до формирања утврђених резиденција.¹² Пример такве резиденције-замка је Звечан, како показује његова представа на новцу, али и археолошка истраживања која су обављена.

Звечан има импозантан положај, саграђен је на високом и тешко приступачном брду, на левој обали реке Ибар. Сам град сачињавају три целине: Горњи град, Доњи град и Подграђе (сл. 2). Иако смештене на различитим висинама, све три фортификације су биле у конструктивној вези представљајући јединствену стратешку целину.¹³ Археолошким истраживањима у Горњем граду (сл. 3) су откривени остаци грађевина различите намене. Једна од њих је православна Црква Св. Ђорђа,¹⁴ поред које се налази и главна кула осмоугаоног облика (донжон), као и трагови резиденцијалног здања,

Сл. 2 Град Звечан, цртеж из 1520.

Fig. 2 The town of Zvečan, drawing from 1520.

⁹ Ј. Калић, *Рас у средњем веку*, Новопазарски зборник 1, 1977, 55–61; С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 424–427; М. Поповић, *Тврђава Рас*, Београд 1999, 301–306; М. Поповић, *Владарско боравиште Стефана Немање у Расу*, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање*, изд. Ј. Калић, Београд 2000, 233–245; М. Поповић, *Замак у српским земљама*, 194.

¹⁰ Ст. Новаковић, *Немањинке престонице, Рас-Пауни-Неродимља*, Глас Српске краљевске академије наука, LXXXVIII, 52, 1911, 1–54; И. М. Здравковић, *Прилози за проучавање двораца и других споменика културе у средњовековној Србији, Сврчин-Пауни-Неродимља-Дежева*, Зборник заштите споменика културе XVI, 1965, 143–156; И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, 121–125; С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 20, 1984, 67–83; С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 428–429.

¹¹ А. Дероко, *Средњовековни градови*, 173–175; И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, 83–86; L. Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin*, Thessaloniki 1978, 102–111; С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 428–429.

¹² М. Поповић, *Замак у српским земљама*, 195.

¹³ И. М. Здравковић, *Резултати конзерваторских испитивања и радова на граду Звечану*, Зборник заштите споменика културе XIII, 1961, 83–104; И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, 44–45.

¹⁴ И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, 44, 46; М. Поповић, *Замак у српским земљама*, 194.

Сл. 3 Звечан – Горњи град, XIV век (на основу ремоделације)

Fig. 3 Zvečan – Upper Town, fourteenth century (remodeled)

које средином XIX века руски научник Гиљфердинг, на путу кроз Стару Србију, помиње као монументално двоспратно здање на чијим зидовима је тада још било сликане декорације.¹⁵ Управо та два најважнија здања Горњег града, владарска палата и Црква Св. Ђорђа, бивају приказана на динару цара Уроша, поред куле, као дела утврђења, које је у средњем веку чинило важан део слике града.

Легенда која прати представу **ЗВЕЧАЊЪ(?)– ГРАДЪ** садржи у себи старосрпску реч *град* која се изворно односи на ограђени, брањени, фортификацирани простор, без обзира на његову величину и структуру.¹⁶ Треба истаћи да се у непосредној близини Звечана налази Трепча, рудник богат сребром, оловом и гвожђем, чија експлоатација ће у првој половини XV века достићи свој максимум,

што је у ово место, па тиме и у оближњи Звечан, привукло велике колоније трговаца из Приморја, па ту осим Дубровчана, срећемо Сасе, Которане, Сплићане и Млечане.¹⁷ Да су и у суседном Звечану били присутни трговци, рудари и занатлије сведочи постојање ковнице у граду,¹⁸ обележене именом на новцу. Начин на који је град Звечан приказан на динару цара Уроша карактеристичан је за новац и печате Запада, а овај утицај могао је доћи из Приморја, посредством закупаца ковница и мајстора-ковача који су у њима били ангажовани.

Мотив представе града на печатима и новцу у средњем веку оживљен је од стране каролиншких и немачких владара,¹⁹ а већ у XI веку на немачком новцу и печатима, владарском, бискупском или феудалном, на реверсу се појављују представе градова на којима се открива неколико значајних тачака урбане морфологије: градска тврђава на којој је истакнута градска капија

¹⁵ А. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 255.

¹⁶ В. Ст. Карацић, *Српски рјечник*, Беч 1818, 106; *Војна енциклопедија* 3, 1972, 252–273; *Ликовна енциклопедија Југославије* 1, 1984, 481–486; М. Поповић, *Змак у српским земљама*, 190.

¹⁷ М. Динић, *Трепча у средњем веку*, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 669–678, 669–671, 676; С. Божанић, *Рударство на подручју Светостефанског властелинства у средњем веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XXXI, 2006, 655–665, 657–659.

¹⁸ В. Иванишевић, *Новчарство*, 66.

¹⁹ Ph. Grierson, M. Blackburn, *Medieval European Coinage, I: With a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, The Early Middle Ages (5th–10th centuries)*, Cambridge 1986, 530–531, Pl. 36, 536–537, Pl. 38; Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, London 1991, 41, no. 89, 90.

те важна и препознатљива градска здања, међу којима се најчешће приказује градска катедрала. Аверс новца махом носи лик владара, (над) бискупа, односно градског патрона, ако се ради о новцу градова-комуна и градова-држава. Такву слику града носе нпр. ковања немачкиг градова Мајнца (сл. 4), Келна, Магдебурга, Бранденбурга, или новац италијанских градова.²⁰ Понекад, само истицањем градске катедрале, круне града и симбола важне улоге коју је црква имала у средњовековном друштву, град се приказује на новцу. Тако је на фоларима које 1077. године кује Роберт Гвискар (1077–1085), Салерно, тек освојена норманска престоница у којој је саграђена владарска палата и катедрала, представљен катедралом, са аркадама и куполама.²¹ Новац Фридриха I Барбаросе (1152–1190) кован у Ахену, престоници царства, средином XII века, на свом реверсу носи представу градске катедрале са четири куполе, изнад којих је приказана звезда (сл. 5).²² Касније, на новцу његових наследника, Ахен ће бити приказан како га уздиже Карло Велики, а стилизовани град у његовим рукама чини лук градске капије изнад које се дижу три куле (сл. 6).²³ За разлику од новца, средњовековни печати западних градова доносе појединостима исцрпнију слику града.²⁴

Сл. 4 Конрад вон Вителбах (1183–1200). Обол. Мајнц (надбискупија).

Fig. 4 Conrad of Wittelsbach (1183–1200). Obol. Mainz (archbishopric).

Сл. 5 Фрифрих I Barbarosa (1152–1190). Пени. Ахен.

Fig. 5 Frederick I Barbarossa (1152–1190). Penny. Aachen.

²⁰ Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, 66–68, no. 132, 83, no. 170, 84, no. 174, 107, no. 241, 110, no. 249.

²¹ *Ibidem*, 79, no. 164.

²² *Ibidem*, 82, no. 169; Numismatischer Verlag Fritz-Rudolf Künker, *Künker Auktion 130 - The De Wit Collection of Medieval Coins, 1000 Years of European Coinage, Part 2. Germany, Switzerland, Austria, Bohemia, Moravia, Hungary, Silesia, Poland, Baltic States, Russian and the Golden Horde*, Osnabrück 2007, 150, no. 1924.

²³ Numismatischer Verlag Fritz-Rudolf Künker, 151–152, no. 1925–1926.

²⁴ Cf. B. Bedos-Rezak, *Towns and Seals: Representation and Signification in Medieval France*, in: *Town Life and Culture in the Middle Ages and Renaissance*, eds. B. Pullan, S. Reynolds, Manchester 1990, 34–47; E. New, *Seals and Status in Medieval English Towns: A Case-study of London, Newcastle and Durham*, in: *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, eds. N. Adams, J. Cherry, J. Robinson, London 2008, 35–42; H. Klackenberg, *Seals of Swedish Towns before 1350*, in: *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, eds. N. Adams, J. Cherry, J. Robinson, London 2008, 81–85.

Сл. 6 Фридрих II (1215–1250). Пени. Ахен.
Fig. 6 Frederick II (1215–1250). Penny. Aachen.

Сл. 7 Хенри I (1218–1253). Денар. Краљевина Кипар.
Fig. 7 Henry I (1218–1253). Denier. Kingdom of Cyprus.

Два пола међународне трговине у средњем веку били су Средоземље и Север (Италија, у мањој мери Шпанија и Прованса, те север Немачке), и управо се у овим центрима стварају моћни трговачки градови чије слике ће понети њихов новац. Трговина је подстакла афирмацију градова, у којима се (унутар истог утврђеног простора једне трговачке четврти или једног старијег, црквеног или световног средишта) окупљају занатлије и трговци понекад организовани у гилде, при чему се временом издваја заједница буржуја, те долази до преузимања управе над градом од стране најбогатијих породица. У градовима који настају, на много различитих нивоа манифестује се локална власт и локална политика: кроз развој осо-

беног градског права које води рачуна о земљишним и трговинским питањима, кроз све већу аутономију града у односу на локалног властелина, развој управних органа, а на крају XII века и градских скупштина које управљају градом, из чијих одредби настаје градско право.²⁵ Касни средњи век на Западу био је градско-владарски период у којем су трговачка моћ грађанства и моћ владара која је на њој била заснована, били главни покретачи друштвеног развоја. Веома важан аспект урбане политике и управљања градом било је и ковање градског новца, на којем је приказан урбани профил тадашњег Запада.

Представе градова, које се махом свде на слику утврђеног замка, тврђаве, често приказаног са три куле (сл. 7) носиле и печати и новац крсташа, који се у новооснованим крсташким државама кује од XII века.²⁶ Крсташки градови постају центри економске, политичке и војне моћи,

²⁵ О процесу који је довео до стварања и афирмације градова на Западу у средњем веку види: Ž. Le Goff, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, Beograd 2010.

²⁶ E. Azzopardi, *The Coinage of the Crusaders and the World of Islam*, Malta 2006, 56–59, no. CC077–CC081, no. CC083–CC084, no. CC088.

а њиховим приказивањем на новцу, уз представу крста која их најчешће прати, афирмисала се новостворена крсташка власт на освојеним територијама.

Под утицајем новца и печата Запада, представе градова понеће византијска ковања, на којима се град не приказује од V века. Међутим, ово ће се десити тек по распаду царства 1204. године, на новцу који се кује у новоствореним престоницама Солунског и Трапезунтског царства, те Епирске деспотовине. Солун ће средином XIII века на новцу бити приказан као утврђени града са трима кулама који најчешће међу собом држе цар и заштитник града, Свети Димитрије (сл. 8).²⁷ Овај тип новца коваће се у Солуну и под Палеолозима, после обнове Византијског царства.²⁸ На новцу Трапезунта, који кују цареви Алексије III (1349–1390) и Манојло III (1390–1417) престоница ће бити приказана представом градских зидина, изнад којих се, симболично, уздиже крст,²⁹ док ће новац цара Јована III Ватаца и епирског деспота Михаила II (1248) понети стилизовану представу града Арте, утврђено здање са три куле.³⁰ Разлика између градова у Византији и на Западу била је у томе што у XIII и XIV веку градови у Византији нису имали своју аутономију, али ни привредни развој који је карактерисао градове Запада, посебно независне италијанске комуне.³¹ Појаву приказа градова-престоница на новцу држава које се стварају по паду Константинопоља, треба посматрати као израз децентрализације, ослобађања ових градова „сенке“ главног града, те стварања и постојања једне нове политичке и организационе конструкције у њима, настале услед специфичних околности.³²

Константинопољ је само једном приказан на новцу, средином XIV века, када се у граду, између 1340 и 1360. године кује политикон, сребрни новац који на појединим емисијама на реверсу носи слику замка односно утврђеног града са неколико масивних кула, док је на аверсу представа

²⁷ M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. IV, Part 2, *The Emperors of Nicaea and Their Contemporaries (1204–1261)*, Washington, D. C., 1999, 551, Pl. XXXVIII, no. 2a.2, 2c, 592–593, Pl. XLIII, no. 27b.2, 604, 610, Pl. XLV, no. 9.1, 9.4, 616–617, Pl. XLVI, no. 1.1–1.6.

²⁸ Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. V, Part 1, *Michael VIII to Constantine XI (1258–1453)*, Washington, D. C., 1999, 122, no. 43–44.

²⁹ W. Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards, and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, London, 1911, 299, no. 22, 304, no. 13.

³⁰ M. F. Hendy, *Catalogue*, IV/2, 631, Pl. XLVII, no. 3a, 3b; Ph. Grierson, *Catalogue*, V/1, 82, који новац приписује Јовану III и Нићифору Комнину Дуки, сину деспота Михаила II.

³¹ Cf. N. Oikonomides, *Byzantium between East and West (XIII–XV cent.)*, in: *Byzantium and the West c. 850–c. 1200: Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford 30th March–1st April 1984*, ed. J. D. Howard-Johnston, Amsterdam 1988, 319–332; A. Kazhdan, *The Italian and Late Byzantine City*, DOP 49, 1995, 1–22.

³² A. P. Kazhdan, A. Wharton-Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley–Los Angeles–London 1985, 148–149.

Сл. 8 Јован Комнин Дука (1237–1242). Биллон трахеј. Солунско царство.

Fig. 8 John Comnenus Ducas (1237–1242). Billion trachy. The Empire of Thessalonica.

Сл. 9 Политикон (1340–1360). Биллон трахеј. Константинопољ.

Fig. 9 Politikon (1340–1360). Billion trachy. Constantinople.

крста (сл. 9).³³ Одсуство уобичајене представе и титуле владара, и натпис +ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ („градски новац“, „новац града“) истиче значај градских структура у управљању градом у том периоду.³⁴ Политикон је, како својом иконографијом, тако и натписом, у потпуности одударо од новца кованог у Византији, носећи снажан печат западног новчарства.

Под утицајем западног новца, сведене представе града са сликом градске тврђаве појављују се и на новцу који кују градови у Приморју. Ове прве представе градова у српском средњовековном новчарству понеће прво фолари града Котора,³⁵ за које се претпоставља да су почели да се кују у XII веку, а потом у XIV веку и полуфолари Котора, те фолари Улциња,³⁶ Свача,³⁷

Скадра³⁸ и града Дриваста³⁹ који се кују током XIV века у комуналним ковницама. Градови у Приморју, који су у периоду касне антике формирали своју урбану структуру, управо као средњовековне комуне достижу изузетне економске и културне домете. Освајањем дукљанских градова од стране Стефана Немање, које је завршено 1186. године, приморски градови улазе у састав државе Немањића⁴⁰ у којој ће остати до 1371. године. У

³³ Ph. Grierson, *Catalogue*, V/1, 82, 194–195, no. 7, 8.

³⁴ M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia, 1992, 109.

³⁵ V. Babić, *Numizmatika na teritoriji Crne Gore do kraja XV vijeka*, Kulturno naslijeđe 1, 1985, 112–130, 118; M. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, Београд, 2001, 78–80, бр. 1, 2, 3, 8 9.

³⁶ V. Babić, *Numizmatika*, 121; M. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, 92, бр. 9.

³⁷ V. Babić, *Numizmatika*, 121; M. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, 96, бр. 1.

³⁸ V. Babić, *Numizmatika*, 121; M. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, 95, бр. 10.

³⁹ M. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, 96, бр. 1.

⁴⁰ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II, Zagreb 1904, 198; K. Jiriček, *Istorija Srba* I, Beograd 1952, 150–153; J. Ferluga, *Vizantijska*

склопу српске државе они добијају политичке и трговачке повластице, што омогућава развој градске аутономије, а израз добијених привилегија било је и ковање градског новца. Непрекинути континуитет урбаног живљења, од времена оснивања до средњег века, разликовао је градове у Приморју од градова у унутрашњости српске државе. Привредни успон појединих приморских градова документовано се може пратити већ крајем XII и почетком XIII века.⁴¹ Неки од њих, пре свих Котор, користећи се повољним приликама у експлоатацији и трговини рудама из Србије, великим правима и заштитом коју ужива код српских владара, у периоду од XIII до XV века израста у важно трговачко средиште и главну луку српске државе.⁴² Друштвеним и привредним развојем приморских градова створена је потреба за постојањем градског новца за свакодневне трансакције, услед чега настаје и слика града на њему.

Муниципална визија живота одражавала се консеквентно на приморски град који је настојао подвући јасну линију, коју представља зид тврђаве на новцу, између свог геополитичког опсега и позадине. Још један израз градске и муниципалне слободе и независности је и представа градског патрона – Богородице, Св. Трифуна, Св. Ђорђа и Св. Јована Претече коју носи аверс градског новца. Представе градске тврђаве различито су приказане на овим ковањима, дајући схематизовани приказ стварног изгледа града. Которска тврђава је представљена као компактно правоугаоно здање, одбранбеног типа (сл. 10), док се на представама на новцу Улциња и Дриваста (сл. 11) истиче тврђава са трима кулама и великом отвореном капијом. Тврђава града Свача приказана је на фоларима овог града попут палате са колонадом стубова (сл. 12), док градски новац Скадра носи слику тврђаве-замка.⁴³ Представа града на реверсу

---

uprava u Dalmaciji, Београд 1957, 148; Ј. Калић-Мијушковић, *Српско византијски сукоб 1168. године*, Зборник Филозофског факултета у Београду XI–1, 1970, 193–202; *Istorija Crne Gore*, II/1, Titograd 1970, 410 (Ј. Ковачевић); М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 36–38.

⁴¹ *Istorija Crne Gore*, II/1, 28–45 (S. Ćirković); В. Krekić, *Venetian Merchants in the Balkan Hinterland in the Fourteenth Century*, *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege. Festschrift für Hermann Kellenbenz*, vol. I, Mittelmeer und Kontinent Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 4, Nürnberg 1978, 413–429; С. М. Ћирковић, *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, ур. В. Ђокић, Београд 1997, 37–46, 39–40.

⁴² О важној улози коју су Которани и Дубровчани имали у извозу српског сребра у Венецију и друге италијанске градове види: Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986; С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 23–26; Д. Маликовић, Дубровачни у Котору током XIII и XIV века, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini XXXVII*, 2007, 371–404, 372–373, 378–386; М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I и II, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 455–669, 560, 573, 597 итд.

⁴³ М. Одак Михаиловић, *На понос града: представа градске тврђаве на новцу Котора, Улциња, Свача, Скадра и Дриваста*, *Историјски записи* 3–4, 2014, 161–181, 175–179.

Сл. 10 Котор (градски новац). Фолар. XIII век.

Fig. 10 Kotor/Cattaro (municipal). Follarus. Thirteenth century.

Сл. 11 Дриваст (градски новац). Фолар. XIV век.

Fig. 11 Drivast (municipal). Follarus. Fourteenth century.

и представа градског заштитника на аверсу, осликавају целу духовну и социолошку драму приморског града, који је тежио да истакне идентитет једне независне комуне у склопу државе у којој се налазио.

Привредни успон унутрашњости српске државе започеће тек средином XIII века, доласком немачких рудара Саса.⁴⁴ Тада је започет развој рударства и експлоатација рудног потенцијала земље, што је утицало на процват многих привредних грана. Средишта трговине образују се уз богата рудишта среброносног олова, која су привукла которске, дубровачке и друге предузетнике, тако да рударски тргови веома брзо постају најјача привредна средишта, центри занатства и трговине, али и центри у којима се од краља Драгутина Немањића стално кује српски средњовеков-

⁴⁴ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 21; М. Динић, *За историју рударства*, I, 458–459.

ни новац.⁴⁵ Рударске општине имале су извесну аутономију и аутономију судства, а ове привилегије изведене су из повластица које су Саси добили од српских владара у време свог досељавања.⁴⁶

Отварање нових рудника текло је континуирано кроз читав XIII и XIV век, да би у првој и другој деценији XV века српско рударство доживело свој успон. Развој рударства у Србији је непосредно утицао на урбанизацију земље, развој нових градских насеља-рударских тргова, која се прикључују старим градовима изралим из римских и византијских корена. Називе неких од ових градова у којима су биле смештене ковнице налазимо исписане у легендама на новцу или у једноредним или вишередним натписима у пољу новца, па су тако осим назива приморских градова, на српском новцу остала забележена имена града Звечана, Охрида,⁴⁷ Новог Брда,⁴⁸ Скопља,⁴⁹ Призрена,⁵⁰ Смедерева,⁵¹ Рудника⁵² и Рудишта.⁵³ Пракса да се натписи ковница исписују на новцу, у српско новчарство стигла је под утицајем турског новца и његове циркулације на нашем простору.⁵⁴

Од свих поменутих градова који настају у овом периоду урбанизације српске средњовековне државе, треба истаћи Ново Брдо, које је било најзначајнији рударски и трговачки центар Србије, а у првој половини XV века и најпознатији рудник читавог Балкана. У доба пуног напретка града, цени се да је Ново Брдо имало 10. 000 становника.⁵⁵ Међуим, овај „сребрни и златни град“ какве епитете је носио, остаће забележен на српском новцу, као и остали градови који тада настају, само именом које означава место владарева ковнице. Са престанком рударске производње, када је нестала спона која је везивала његове становнике, као остали српски рударски градови Ново Брдо се угасило и урушило.

Градска насеља која настају у централном делу Србије имала су извесну аутономију, али њу не можемо упоређивати са аутономијом градова на Западу, или аутономијом приморских градова у којима су

⁴⁵ В. Иванишевић, *Новчарство*, 27, 71–72, 90.

⁴⁶ С. М. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, 240–259; Исти, *Неостварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни у: Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, ур. В. Ђокић, Београд 1997, 259–276.

⁴⁷ В. Иванишевић, *Новчарство*, 270, бр. 20.1.

⁴⁸ *Ibidem*, 273, бр. 24.12–24.15, 298, бр. 45.31–45.32.

⁴⁹ *Ibidem*, 284, бр. 40.1–40.2.

⁵⁰ *Ibidem*, 284, бр. 41.1–41.3.

⁵¹ *Ibidem*, 297, бр. 45.23–45.28, 300, бр. 48.2.

⁵² *Ibidem*, 297, бр. 45.29.

⁵³ *Ibidem*, 298, бр. 45.30, 300, бр. 49.1.

⁵⁴ А. Damali, *Osmanli Sikkeleri Tarihi/History of Otoman Coins*, Vol. 1, Istanbul 2010, 180; В. Иванишевић, *Новчарство*, 175, 179, Т. 18; В. Иванишевић, В. Радић, *Ковница српског средњовековног новца у Новом Брду*, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 222–247, 234–235.

⁵⁵ С. Ћирковић, Д. Ковачевић Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 131–132; М. Динић, *За историју рударства*, II, 597, 599–600; В. Јовановић, *Ново Брдо средњовековни град*, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 9–161, 26–28, 38–39.

Сл. 12 Свач (градски новац). Фолар. XIV век.

Fig. 12 Svač (municipal). Follarus. Fourteenth century.

Сл. 13 Скопље (градски новац). Динар. Касни XIV век.

Fig. 13 Skoplje (municipal). Dinar. Late fourteenth century.

постојали статuti града,⁵⁶ који садрже добијене привилегије, али и одредбе о понашању у граду, те ковању градског новца. Градови у унутрашњости српске државе нису имали градске већнице и градске статуте, симболе самоуправе градова на Западу. Први корак који је начињен на путу ка стварању пуне градске аутономије доносиле су поједине одредбе *Закона о рудницима* деспота Стефана Лазаревића, које су се односиле на становнике Новог Брда.⁵⁷ Међутим, овај пут развоја српских градова ка пуној аутономији био је прекинут доласком Турака.

⁵⁶ *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetis 1616; I. Strohal, *Statuti primorskih gradova i općina*, Zagreb 1911, 31; S. Mijušković, *Statuta civitatis Cathari*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru III, 1955, 7–24; I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od XII do kraja XV stoleća*, Beograd 1951, 75–76; *Istorija Crne Gore*, II/1, 36, (S. Ćirković); M. Malović-Đukić, *Kotor u XIII i XIV vijeku*, Beograd 1987 (daktilografisana doktorska disertacija), 129–130, 233–245.

⁵⁷ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 55–56; Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, *Анали правног факултета у Београду*, 38,

Једини преседан у српском средњовековном новчарству чини област Вука Бранковића у периоду владавине обласних господара, у којој су властела и градови имали право да кују свој новац, па је тада искован градски новац Скопља и Призрена. Скопље је ковало две емисије динара које обележава представа Христа на престолу на аверсу, док реверс носи представу градског патрона, Св. Стефана изнад кога у легенди стоји име града +СКОП– ЛЪ С С. Код друге емисије динара, име града исписано је у дворедном натпису у реверсном пољу новца (сл. 13). Емисије динара града Призрена, исковане у нешто већим серијама у односу на новац Скопља, такође носе представу Христа на престолу на аверсу, и назив града **ПРИЗРЕНЪ** исписан у дворедном натпису на реверсу. Динари Скопља ковани су до 1392. године када град пада под турску власт, а динари Призрена између 1378 и 1396. године, док је град држао Вук Бранковић.⁵⁸

Карактеристично за српско новчарство је да ни српске престонице које настају у позносредњовековном периоду српске државе – Крушевац, Београд и Смедерево нису приказане на новцу. Крушевац и Београд чак ни именом града. Крушевац, за који се сматра да је изграђен у периоду 1371 до 1377. године, убрзо је постао једно од привредних и политичких средишта српске државе,⁵⁹ те је, како и археолошка истраживања потврђују, био много ближи касносредњовековном градском насељу него утврђењу на узвишици. Београд, у којем Лазарев син Стефан смешта своју престоницу, грчки и латински писци већ у XII веку називају великим градом, а у грчким изворима је увек означен као *polis*.⁶⁰ Приликом проласка крсташа кроз Београд 1189. године, град је означен као *civitas*.⁶¹ Београд је наставио да се гради и у доба деспота Стефана, а Константин Филозоф о њему пише да је био велелепан град, али у рушевинама, због чега га је деспот брзо утврдио и у њему подигао многе палате, између осталог и свој двор.⁶² Али иако „столно место“ деспотово, на деспотовом новцу нема помена овог града. Последња српска престоница, Смедерево, коју гради деспот Ђурађ између 1428 и 1430. године,⁶³ након преузимања Београда од стране краља Жигмунда после смрти деспота Стефана, на српском новцу остала је забележена само именом ковнице. Иако је по својој основи, али и по

1–2, 1990, 18–21; С. Ћирковић, Д. Ковачевић Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 144.

⁵⁸ В. Иванишевић, *Новчарство*, 151, 172.

⁵⁹ С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 430–431; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 191–199; М. Спремић, *Крушевац у XIV и XV веку*, у: *Прекинут успон: српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 107–127, 108.

⁶⁰ Joannis Cinnami, *Епитоме rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, гес. А. Meineke, Воннае 1836, 241, 245; Ј. Калић, *Београд у XII веку: Тврђава–град–полис*, ЗРВИ XL, 2003, 91–96, 92.

⁶¹ М. Динић, *Грађа за историју Београда*, I, Београд 1951, 10–12; Ј. Калић, *Београд у XII веку*, 92.

⁶² Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, превод и напомене Г. Јовановић, Београд 2009, 43, 57–60.

⁶³ С. Ћирковић, *Смедерево – престоница српске деспотовине*, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, Београд 1970, 61–69; С. М. Ћирковић, *Двор српских владара*, 431–434; М. Спремић, *Ђурађ Бранковић 1427–1456*, Београд 2006, 55–61.

централном положају који је имала у животу земље и друштва највише била слична византијској престоници, њен изглед, као ни стваран изглед славног Константинопоља, није остао забележен на новцу.

Српско новчарство, по слабој заступљености представа градова у својој иконографској агенди, слично је византијском новчарству, упркос јаком утицају који је у српску средину долазио са Запада. Иако део западноевропског привредног система, снажним трговачким везама повезани са Западом, српски млади средњовековни градови, усред ауторитативне и централизоване управе, нису успели да развију пуну градску аутономију, чији би одраз био и слика града на новцу.

Као траг пута ка западњачком карактеру града, који се стварао у унутрашњости средњовековне српске државе у XIV и XV веку, остала је ведута града Звечана на српском динару, са сликом једне од владарских резиденција последњег владара из куће Немањића, која симболично приказује српско друштво које се постепено кретало правцем друштвеног развитка Запада.

Marina Odak Mihailović

THE *VEDUTA* OF THE TOWN OF ZVECHAN ON EMPEROR UROSH'S DINAR

This article focused on the representation of the *veduta* of the town of Zvechan, impressed on the reverse side of the dinar coin issued by Emperor Urosh. This was a unique impression of a town rendered on the coins from the mints in the interior of the medieval Serbian state. Typically, Zvechan at the time served as one of the temporary royal residences, the appearance of which was thus recorded on the Emperor's dinar.

Considering the appearance of the image of the city on Western coins and the subsequent coinage of the Crusader states and Byzantium, it was observed that the impressions emerged in the wake of economic and political development of medieval cities. Thus, as early as the eleventh century, there appeared the impressions of royal strongholds as well as of city-communes and city-states, first on seals and later on coins. In comparison with the West, the images of cities appeared on the Byzantine coinage no sooner than the thirteenth century, after the conquest of Constantinople by the Crusaders. Impressed on coins, the images of Thessaloniki, Trebizond and Arta, the capitals of the newly established states, tended to express the development of the new political institutions in these cities as well as their particular identity. This identity was also emphasized on the *politikon* coin, struck in Constantinople in the mid fourteenth century.

In the Serbian medieval state, it was in the economically most progressive part of the country that the first city impressions appeared on the coinage struck by the coastal cities, as an expression of their advanced autonomy and self-awareness. In the interior of the country, it was only after the revival of old cities and the emergence of new ones, together with the ensuing economic prosperity, that the Serbian dinar could bear the impression of Zvechan, one of the towns that was flourishing in the Serbian state at the time. However, as it was concluded, the sole example of such a representation on Serbian coinage from the mints of central Serbia resulted not only from the Serbian emulation of the iconography of the coinage of the Byzantine Empire, but also from particular social relations, the strong central government and the lack of city autonomies.